

EUGENIUSZ NAJLEPSZY, RENATA STAWARSKA

ZMIANY STRUKTURALNE W PROCESIE INTEGRACJI GOSPODARCZEJ W RAMACH EWG I RWPG

I. UWAGI WSTĘPNE

Istnieje coraz pilniejsza potrzeba podjęcia badań porównawczych nad naturą ekonomicznych przeobrażeń strukturalnych, zachodzących pod wpływem procesów integracyjnych w ugrupowaniu krajów EWG i RWPG. Badania takie umożliwiają przede wszystkim zaobserwowanie dotychczasowych prawidłowości w ekonomicznych procesach, a także zarysowanie ewentualnych tendencji w zakresie przemian gospodarczych w ramach EWG i RWPG. Celem tak określonych badań zatem jest poznanie istniejącej rzeczywistości i sformułowanie pewnych uogólniających stwierdzeń, w tym przypadku dokonanych na podstawie strukturalnych porównań między ugrupowaniami ekonomicznymi krajów EWG i RWPG.

Podjęcie badań porównawczych w aspekcie zmian strukturalnych, w ramach ugrupowania EWG i RWPG, wiąże się ze znacznymi trudnościami metodologicznymi. W krajach RWPG bowiem brak jest opracowanej koncepcji metodologicznej analizy porównawczej w skali międzynarodowej, którą można by przekształcić w użyteczny instrument praktycznych działań. Wprawdzie niektóre elementy opracowanych dotychczas porównań międzynarodowych oraz pewne metody analizy porównawczej w literaturze zachodniej mogą okazać się pomocne, ale nie rozwiązują jeszcze głównego problemu międzynarodowych porównań strukturalnych, ze względu na odmienność warunków i celów, dla których je stworzono.

Opracowanie kompleksowej metodologii strukturalnych porównań międzynarodowych wymaga połączenia wysiłków szeregu ośrodków badawczych i to równoległe w wielu dyscyplinach naukowych, a także intensywnej współpracy międzynarodowej zainteresowanych zespołów naukowych z wielu krajów.

Poważną przeszkodą w podejmowaniu międzynarodowych porównań strukturalnych jest także niedostatek wielu materiałów źródłowych. W małym zwłaszcza stopniu porównywalna jest dostępna ogólnie informacja statystyczna z uwagi na odmienne miary, sposoby klasyfikacji danych,

a także techniki obliczeniowe, za pomocą których ustala się rozmiary zjawisk ekonomicznych w obydwu ugrupowaniach integracyjnych. Istnieje poważna rozbieżność w informacji o tych samych procesach i zdarzeniach gospodarczych, publikowanych w różnych źródłach naukowych przez wielu autorów. Taka sytuacja niekiedy całkowicie dewaluuje obiektywność wyników analiz porównawczych i wywołuje uzasadnione podejrzenia o nierzetelność warsztatu badawczego.

Zapewne z wyżej przytoczonych względów liczba opracowań naukowych, dotyczących międzynarodowych porównań procesów integracyjnych w ramach EWG i RWPG nie jest zbyt obfita, w porównaniu z ogólną ilością publikacji na temat międzynarodowej współpracy gospodarczej krajów socjalistycznych, a także integracji zachodnioeuropejskiej.

Zamierzeniem autorów jest przede wszystkim zainicjowanie międzynarodowych badań porównawczych nad przeobrażeniami strukturalnymi gospodarki krajów EWG i RWPG, a nie pomniejszenie tej luki. Podjęte w tej pracy rozważania mają w przeważającej mierze charakter wstępny i dyskusyjny, a przy tym dość fragmentaryczny. Kompleksowe ujęcie wszystkich założeń nie może być jednak dokonane w ramach jednego opracowania. Niezależnie od wielu problemów wymagających jeszcze zbadania i wyjaśnienia, przedstawiony zespół zagadnień wymaga szerszej dyskusji.

II. POLITYKA PRZEMYSŁOWA A KOMPLEMENTARNOŚĆ STRUKTUR GOSPODARCZYCH

Krytyczni obserwatorzy procesów gospodarczych, zachodzących w gospodarce krajów socjalistycznych, często uciekają się do przeprowadzania konwencjonalnych porównań strukturalnych pomiędzy Europejską Wspólnotą Gospodarczą a ugrupowaniem krajów RWPG. Wykazując szybszy rozwój EWG aniżeli RWPG, podkreślają w szczególności wyższość form instytucjonalnych i mechanizmów ugrupowania integracyjnego Europy Zachodniej, w porównaniu z odmiennymi rozwiązaniami organizacyjnymi i mechanizmami działania we wspólnocie RWPG. Sugerują ponadto, że dotychczasowe sukcesy, jakie na tym polu odnoszą kraje członkowskie EWG, są głównie wynikiem oparcia procesów integracyjnych na mechanizmie swobodnego działania sił rynkowych. W związku z tym rozpowszechniają tezę, w istocie wymagającą bardziej wnikliwych i kompleksowych badań, o niemożności osiągnięcia podobnych rezultatów przez kraje socjalistyczne, jeśli nie użyją one sił rynkowych, jako regulatora procesów rozwojowych w ramach RWPG,

Ci sami krytycy pomijają jednak fakt, że w tym samym czasie większość rządów krajów członkowskich podejmuje w coraz większym stopniu koncepcje „narodowej polityki przemysłowej”, wobec znacznego zwolnień

nia wzrostu gospodarczego i wysokiego bezrobocia na obszarze niemal całej Europy Zachodniej. W ostatnich latach szczególnie wzrosło przekonanie, że problemy, przed którymi stają narodowe przemysły krajów EWG nie mogą być rozwiązane przez mało skoordynowane posunięcia wielkiego biznesu i niespójne działania agencji rządowych. Upowszechnia się pogląd, że niezbędne jest podporządkowanie tych działań strategicznym celom rozwoju przemysłu narodowego, określonym i wspólnie uzgodnionym przez główne partie polityczne i organy rządowe dla skoordynowanej promocji wzrostu ekonomicznego kraju. W konsekwencji prowadzi to do zarysowania wizji selektywnej i strukturalnie nastawionej polityki przemysłowej kraju, która musi ograniczyć zakres działania mechanizmu rynkowego i rozmieszczania środków kapitałowych wyłącznie na bazie kryteriów rynkowej efektywności. Elementem tej polityki są różnorodne środki „zachęcające” do pożądanych zmian strukturalnych w ramach określonych gałęzi przemysłu, lokalizacji geograficznej przedsiębiorstw, koncentracji przedsiębiorstw, badań i rozwoju, marketingu itp.

Równocześnie w sferze zewnętrznej polityki ekonomicznej rządu krajów członkowskich EWG głoszą programy, mające najlepiej służyć tworzeniu kompleksowej struktury gospodarczej na podstawie wolnej przedsiębiorczości, konkurencji wspieranej przez usuwanie barier handlowych w postaci taryf celnych.

Istnieje więc określona sprzeczność między działaniem rządów w ramach rządowej polityki przemysłowej a głoszonymi koncepcjami pogłębiania ekonomicznej współzależności strukturalnej w ramach EWG. Ta niespójność jest nieunikniona w warunkach zróżnicowania interesów narodowych, ale hamuje skuteczną realizację wysiłków międzynarodowych, zmierzających do integracji gospodarczej krajów EWG. W warunkach zauważalnych preferencji dla kontraktów państwowych, przemysłowych liderów narodowych i przedsiębiorstw państwowych, a także wobec stopniowego przechodzenia od konkurencji cenowej do technologicznej, zdolności organów międzynarodowych EWG i mechanizmu sił rynkowych do stymulacji przemian strukturalnych w przemysłach narodowych o charakterze komplementarnym zostają poważnie ograniczone.

W krajach socjalistycznych, wchodzących przede wszystkim do ugrupowania integracyjnego RWPG, motorem historycznych przemian strukturalnych był przyspieszony proces industrializacji poszczególnych krajów członkowskich, oparty głównie na wewnętrznej polityce przemysłowej. Wprowadzając zasadę kompleksowego rozwoju jako główną podstawę polityki strukturalnej, kraje socjalistyczne nie usiłowały jednak realizować świadomie doktryny autarkicznego rozwoju.

Jest zrozumiałe, że rozwój przemysłu ciężkiego uznano — ze względu na historycznie odziedziczoną strukturę gospodarczą krajów Europy Wschodniej — za główny imperatyw narodowej polityki industrializacji. Ale równocześnie kraje te dostrzegały konieczność międzynarodowej spe-

cializacji w ramach tworzonych i rozbudowywanych gałęzi przemysłu ciężkiego i zamierzały, na ile to było możliwe, unikać rozwijania wszystkich komplementarnych branż w każdym kraju z osobna. Chociaż więc kraje RWPG dążyły do kompleksowego rozwoju podstawowych gałęzi przemysłowych, podejmowały jednocześnie wysiłki w kierunku zapoczątkowania międzynarodowej specjalizacji i kooperacji produkcji, uzgadniania planów rozwojowych, rozszerzania obrotów handlu międzynarodowego.

Nie oznacza to, że wpływ narodowej polityki przemysłowej krajów Europy Wschodniej może obecnie być w całości oceniany jako pozytywny i to pomimo rozbudowanego, w ramach RWPG, systemu wspólnych instytucji i preferencji, ustanawianych z reguły na mocy dwu- i wielostronnych porozumień między zainteresowanymi krajami członkowskimi tego ugrupowania. Powszechnie widoczna jest nadmierna strukturalna konkurencyjność i słaba komplementarność narodowych przemysłów, pogłębiające się zjawiska paralelizmu, występujące dziś niemal we wszystkich gałęziach przemysłu. Zewnętrznym tego wyrazem jest relatywnie niski poziom rozwoju więzi produkcyjno-handlowych krajów RWPG, w porównaniu z intensywnością i zakresem powiązań gospodarczych w skali światowej. Nie ulega wątpliwości, że ani wcześniejsze, ani obecne rozmiary handlu międzynarodowego nie pokrywają się z potrzebami i faktycznymi możliwościami krajów RWPG w tej dziedzinie.

1. WPŁYW POLITYKI PRZEMYSŁOWEJ NA CHARAKTER STRUKTURY GOSPODARCZEJ KRAJÓW EWG

Potrzeba aktywnego oddziaływania na strukturę i tempo rozwoju przemysłu¹ legła u podstaw wspólnej polityki przemysłowej EWG, której wprowadzenia Traktat Rzymski nie przewidywał. Początki tej polityki datują się od opublikowanego, w 1970 roku, Memorandum, w którym wytyczono główne cele i założenia strategii Wspólnoty w odniesieniu do przemysłu. Zostały one następnie zawarte w — przyjętym w 1973 roku — programie działania EWG w zakresie polityki przemysłowej i — traktowanej odrębnie — polityki naukowo-badawczej².

Do podstawowych zadań i kierunków działania wspólnej polityki przemysłowej należy zaliczyć:

¹ Na potrzebę taką wskazuje V Program na lata 1981-1985 z jednoczesnym określeniem dziedzin wymagających szczególnych posunięć, między innymi w ramach polityki przemysłowej Wspólnoty. Określanie kierunków specjalizacji EWG w przyszłości zajmują się również grupy ekspertów, często ad hoc powoływane przez Komisję EWG. Należy do nich ,np. grupa FAST (Forecasting and Assessment in Science and Technology).

² Przygotowaniem do opublikowania tego Memorandum był II Program średniookresowej polityki ekonomicznej EWG (z 1968 roku), którego część (po raz pierwszy w dokumentach EWG) była poświęcona ogólnym problemom rozwoju przemysłu.

1) realizację postanowień o utworzeniu wspólnego rynku artykułów przemysłowych (harmonizacja norm i standardów technicznych, rozwiązanie kwestii zakupów państwowych i utworzenie wspólnego rynku kapitałowego),

2) stworzenie warunków dla współpracy różnych firm z krajów EWG i popieranie fuzji w skali międzynarodowej, poprzez np. Business Cooperation Center i pomoc finansową z EBI — Europejskiego Banku Inwestycyjnego,

3) politykę w dziedzinie konkurencji (ustawodawstwo antymonopolowe, kontrola bezpośrednich i pośrednich subsydiów państwowych),

4) działanie w poszczególnych dziedzinach przemysłu, szczególnie w dwóch ich grupach: tzw. schyłkowych (przemysł włókienniczy, stalowy, obuwniczy) oraz nowoczesnych (przemysł samolotowy, elektroniczny, atomowy),

5) działanie mające zapewnić lepsze dostosowanie rynku pracy do potrzeb przemysłu (przy współdziałaniu z posunięciami polityki regionalnej i socjalnej oraz środków z Europejskiego Funduszu Socjalnego).

Rezultaty wspólnej polityki przemysłowej rozpatrywać można w trzech płaszczyznach:

- wpływu na procesy specjalizacji w przemyśle EWG,
- wpływu na współpracę między podmiotami gospodarczymi Wspólnoty,
- roli inicjatyw władz EWG w dziedzinie kształtowania struktury przemysłu w skali ugrupowania.

Wpływ polityki przemysłowej — zarówno sterowanej ze szczebla narodowego, jak i szczebla władz EWG — na specjalizację w ramach Wspólnoty należy ocenić pozytywnie. Jest to głównie specjalizacja wewnątrzgałęziowa, dlatego dopiero dane o bardzo niskim poziomie agregacji mogą stanowić ilustrację tego procesu. Nie obserwujemy natomiast specjalizacji międzygałęziowej (rezygnacji z całych gałęzi, lub nawet branż wytwarzania). Ocenia się, że to właśnie procesy specjalizacji umożliwiły Wspólnocie osiągnięcie wysokiej dynamiki wzrostu w okresie 1969-1983 (tempo wzrostu GDP 4,8%, na 1 zatrudnionego 4,2%).

OGólną cechą wzrostu gospodarczego wysoko rozwiniętych krajów kapitalistycznych, w tym i krajów EWG, są zmiany udziału poszczególnych gałęzi gospodarki (również usług) w tworzeniu wartości dodanej. Obserwujemy stały spadek udziału przemysłu przetwórczego i budownictwa, przy jednoczesnym wzroście udziału usług rynkowych i nierynkowych. Tendencję tę ilustruje tab. 1 (s. 168).

Parametry makroekonomiczne dla EWG wskazują na wystąpienie głębokiego kryzysu inwestycyjnego w latach 1973-1983 oraz mniejszą niż w USA, a szczególnie Japonii, zdolność gospodarki do tworzenia nowych miejsc pracy, czemu towarzyszy — najwyższy w krajach EWG — wskaźnik bezrobocia.

Tabela 1

Udział poszczególnych dziedzin gospodarki w tworzeniu wartości dodanej w krajach EWG* w latach 1972 i 1982 (ceny bieżące)

Wyszczególnienie	1972	Zmiana 1972 - 1982	1982
Usługi rynkowe	39,1	4,1	43,1
Usługi nierynkowe	12,5	1,9	14,4
Rolnictwo	4,6	-1,2	3,4
Paliwa i energia	5,3	1,3	6,6
Przemysł przetwórczy	30,7	-4,9	25,8
Budownictwo	7,8	-1,3	6,5
Razem	100,0	-	100,0

* W następujących krajach EWG, RFN, Francji, Włoszech, Wielkiej Brytanii, Belgii, Holandii. Dla porównania można podać, że w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej nastąpił spadek udziału przemysłu przetwórczego w wartości dodanej do 20,7%, przy wzroście udziału usług ogółem do 66,3% (dane z 1982 roku).

Źródło: A. Mayhew, *World Recession and Structural Change in the EC*, w: *Structural Changes in the EC*, materiały z konferencji w Gdańsku (listopad 1984), s. 32.

O kryzysie i stopniu jego natężenia mówi wskaźnik tempa wzrostu wartości dodanej przez poszczególne gałęzie przemysłu. Działem najsilniej dotkniętym przez zmianę otoczenia ekonomicznego EWG były surowce i materiały; co wiąże się zarówno z kryzysem w przemyśle stalowym, jak i znacznym spadkiem popytu na usługi budowlane. Dość wyrównane tempo wzrostu w przemyśle chemicznym nie wpłynęło na zahamowanie popytu na surowce i materiały. W dziale „maszyny i urządzenia” utrzymano dość wysokie tempo wzrostu dzięki zachowaniu silnej pozycji na rynkach eksportowych. Gwałtowny spadek wartości dodanej odnotowano w dziale „produkty konsumpcji bieżącej” (gałąź: przemysł odzieżowy i tekstylny, obuwniczy i papierniczy), średnie tempa wzrostu w okresie 1973-1977 oscylują wokół zera bądź są ujemne. Wpłynęły na to zarówno czynniki wewnętrzne (spadek popytu), jak i zewnętrzne (ostra konkurencja ze strony krajów rozwijających się).

Zahamowaniu uległ obserwowany wcześniej, do 1973 roku, proces zastępowania gałęzi schyłkowych przez gałęzie (branże) nowe o* wyższej wydajności i zdolności do tworzenia nowych miejsc pracy.

Okres po roku 1973 charakteryzuje osłabienie pozycji specjalizacyjnej poszczególnych branż i gałęzi w państwach EWG.. Podobnie jak w okresie poprzednim, najwyższy stopień wyspecjalizowania cechuje gospodarkę zachodnioniemiecką w dziedzinie maszyn i urządzeń, przy bardzo wysokim wzroście specjalizacji w branżach „maszyny biurowe”, „teletechnika”, „środki transportu”. Jednocześnie gospodarka zachodnioniemiecką wycofuje się ze specjalizacji w gałęziach tradycyjnych (przemysł metalowy, tekstylny). Jest to w dużej mierze rezultat konsekwentnie prowadzonej polityki przemysłowej na szczeblu rządu federalnego,

jak i poszczególnych krajów (landów) poprzez takie działania, jak sub-sydia, polityka kredytowa, doradztwo.

We Francji i Włoszech obserwujemy zjawisko pewnego naśladowania struktury gospodarki RFN, przy czym gospodarka francuska — przy wydatnym stymulowaniu poprzez instrumenty polityki przemysłowej — rozwija swą specjalizację w przemyśle samochodowym i dziedzinach postępowych (elektronika). Są to dziedziny popierane przez państwo, przy jednoczesnym zapewnieniu im ochrony (sprzęt audiowizualny) za pomocą barier pozataryfowych.

Gospodarka brytyjska traci swoją pozycję specjalizacyjną. W wielu dziedzinach podobne zjawisko obserwujemy w Holandii, Belgii i Danii.

Konsekwencją przyjęcia określonej strategii przekształceń strukturalnych w przemyśle są zmiany i przesunięcia w zatrudnieniu. Porównanie statystyk zmian zatrudnienia w poszczególnych gałęziach przemysłu w EWG, USA i Japonii wskazuje na fakt, że największa stopa bezrobocia, jaką odnotowują państwa EWG, wynika z jednej strony ze znacznie większej redukcji zatrudnienia w sektorach tradycyjnych, przy jednocześnie bardzo słabych działaniach adaptacyjnych, np. w postaci zwiększenia zatrudnienia w dziedzinie zaawansowanej technologii (co miało miejsce w gospodarce amerykańskiej).

Tabela 2

Zmiany w zatrudnieniu w latach 1973- 1980 (w %)

Kraje	Przemysł		Maszyny biurowe	Urządzenia elektryczne
	stalowy	włók. i odzież.		
EWG*	- 11,1	- 20,0	- 4,6	- 5,7
USA	- 1,2	- 13,6	+ 18,7	+ 9,8
Japonia	- 6,8	- 13,1	- 2,1	- 2,6

* EWG=RFN, Francja, Włochy, Wielka Brytania, Belgia, Holandia.

Źródło: A. Mayhew, *World*, s. 40.

Ogólny obraz procesów specjalizacji w EWG, w okresie lat siedemdziesiątych i początku lat osiemdziesiątych, pozwala zauważyć stopniowe wycofywanie się większości państw EWG z dziedzin zagrożonych na rynku międzynarodowym konkurencją ze strony krajów rozwijających się oraz osłabienie pozycji specjalizacyjnej większości gałęzi i branż przemysłu (przy danym w materiale statystycznym poziomie agregacji branż), co naraża te kraje na ostrą konkurencję ze strony partnerów amerykańskich i japońskich. Można też zaobserwować brak wystarczająco skutecznych przedsięwzięć adaptacyjnych i to zarówno tych sterowanych ze szczebla Wspólnoty (w ramach praktyki przemysłowej), jak i inicjowanych przez rządy poszczególnych państw.

2. POLITYKA INDUSTRIALIZACJI A ZMIANY STRUKTURY GOSPODARCZEJ
KRAJÓW RWPG

Najbardziej charakterystyczną cechą polityki industrializacji krajów socjalistycznych było znacznie szybsze tempo rozwoju gałęzi przemysłu ciężkiego, dostarczających głównie towarów inwestycyjnych (tzw. grupy A) aniżeli tempo rozwoju gałęzi przemysłu, dostarczających towarów konsumpcyjnych (tzw. grupy B). W rezultacie produkcja gałęzi przemysłu ciężkiego w europejskich krajach członkowskich RWPG (z wyłączeniem ZSRR) wzrosła w 1983 roku przeciętnie 8,6 razy, w porównaniu z 1973 rokiem, natomiast produkcja przemysłu grupy B wzrosła tylko 4,2 razy. Wprawdzie dzięki stworzeniu potencjału przemysłu ciężkiego, kraje RWPG osiągnęły istotny postęp w zaawansowaniu procesów uprzemysłowienia, zwiększyły bowiem znacznie udział przemysłu maszynowego w całej produkcji przemysłowej. Równocześnie jednak musiały zwolnić tempo rozbudowy przemysłu wytwarzającego przedmioty spożycia, czego następstwem jest wyraźny niedorozwój tych (gałęzi, stanowiący jedną z głównych dysproporcji strukturalnych w procesie rozwoju gospodarczego RWPG. Towarzyszyło temu zjawisko niepełnego wykorzystania możliwości rozwoju tych gałęzi i branż przemysłowych, które w szczególności silniej niż inne bazowały na rodzimych dostawach surowcowych lub też, z innych względów, spełniały tradycyjnie ważną rolę w zaopatrzeniu rynku krajowego. Szczególnie niekorzystnie ułożyły się proporcje rozwoju między rozwojem kompleksu hutniczo-maszynowego (PRL, CSRS, WRL) a przemysłem chemicznym w latach sześćdziesiątych. Choć w ramach RWPG w tym okresie szczególnie preferowano rozwój przemysłu chemicznego i elektromaszynowego, to jednak największe środki kierowano na rozbudowę coraz to nowych gałęzi przemysłu hutniczo-maszynowego. W efekcie doprowadziło to do znacznych opóźnień w rozwoju takich ważnych gałęzi przemysłu chemicznego, jak: petrochemia, farmacja, chemia drobnotonażowa (produkcja kosmetyków, tworzywa sztuczne itp.). W konsekwencji, z końcem lat sześćdziesiątych w większości europejskich krajów członkowskich RWPG ukształtowały się „równoległe struktury przemysłowe”, często bez dostatecznego uwzględnienia struktury posiadanych zasobów produkcyjnych i skali rynku krajowego. Był to wynik „nadużywania” polityki autonomiczności, stosowanej szeroko w planowaniu inwestycji dla urzeczywistnienia kompleksowego rozwoju gospodarki narodowej. Sytuacja w tej dziedzinie nie uległa zmianie w latach siedemdziesiątych pomimo nowych inicjatyw krajów RWPG w celu osiągnięcia istotnego postępu w międzynarodowej specjalizacji i kooperacji produkcji. Z początkiem tego okresu ukształtowała się ponadto nowa, niekorzystna dysproporcja w strukturze przemysłu krajów RWPG. Chodzi tutaj o nieodpowiednie relacje między tradycyjnymi i nowoczesnymi gałęziami i branżami pro-

dukcji przemysłowej. O ile bowiem w zakresie takich gałęzi tradycyjnych, jak hutnictwo żelaza, ciężki przemysł maszynowy, ciężka chemia, poziom produkcji większości krajów członkowskich RWPG osiągnął już 70 - 80% (w przeliczeniu na 1 mieszkańca) średniego poziomu najbardziej rozwiniętych krajów Europy Zachodniej, to w zakresie produkcji gałęzi i branż nowoczesnych zaledwie 20 - 35%³. Nie doceniano zwłaszcza potrzeby przyspieszenia procesu tworzenia i rozbudowy nowych i dynamicznych gałęzi przemysłu związanego przede wszystkim z gwałtownym rozwojem postępu naukowo-technicznego i komplementarnego ich rozmieszczenia w skali RWPG. Szacuje się wstępnie, że w latach 1973-1983 udział względny najbardziej nowoczesnych gałęzi i branż przemysłu (elektronika, teletechnika, informatyka, samochody, obrabiarki numeryczne, roboty i manipulatory przemysłowe, petrochemia, tworzywa sztuczne) zwiększył się zaledwie o 7% do 11% całkowitej produkcji przemysłowej. Jest to udział wysoce niezadowalający, jeśli weźmie się pod uwagę, że w krajach kapitalistycznych, najbardziej rozwiniętych (RFN, Szwecja, Wielka Brytania, Francja), na podobne dziedziny przemysłu przypada już 16% do 22% ogólnej produkcji przemysłowej⁴.

Opóźnienia w rozwoju najbardziej dynamicznych i zaawansowanych technologicznie dziedzin produkcyjnych, dyktujących tempo innowacji produktów oraz ich konkurencyjność międzynarodową, wywołują aktualnie największe trudności w odchodzeniu poszczególnych krajów RWPG od ekstensywnych metod gospodarowania. Stanowią one poważne źródło wyraźnie zarysowanej luki technologicznej w stosunku do przemysłu najbardziej rozwiniętych krajów kapitalistycznych.

Efektem zbyt powolnych zmian strukturalnych w przemyśle krajów RWPG jest niezadowalający poziom wzrostu wydajności pracy. Aktualny poziom społecznej wydajności pracy w przemyśle krajów RWPG ocenia się średnio na 40-50% poziomu osiąganego w krajach Europy Zachodniej. Towarzyszy temu stosunkowo wysoka energo-, materiale-, i importochłonność produkcji. W krajach RWPG, przy około dwukrotnie niższym produkcie narodowym brutto w porównaniu z krajami EWG na 1 mieszkańca, zużyto blisko 25% więcej energii⁵. Materiałochłonność produkcji jest natomiast, w przybliżeniu, dwukrotnie wyższa, aniżeli w wysoko rozwiniętych krajach kapitalistycznych.

W efekcie słabo skoordynowanych w skali międzynarodowej procesów uprzemysłowienia krajów RWPG, a także nacisków partykularnych grup

³ A. Karpiński, *Refleksje na temat 40 lat uprzemysłowienia Polski*, Gospodarka Planowa 1984, nr 7-8.

⁴ Por.: W. Grudzewski, *Ocena luki technologicznej a zmiany strukturalne w gospodarce*, Gospodarka Planowa 1984, nr 4.

⁵ Por.: 6. Polaczek, *Wzrost międzynarodowej współzależności a integracja gospodarcza*, Gospodarka Planowa 1984, nr 7-8.

branżowych i resortowych na kontynuowanie dalszego, ilościowego rozwoju produkcji gałęzi i branż tradycyjnych, nie nastąpiły pożądane zmiany w komplementarności struktury gospodarki RWPG jako całości. Chodzi naturalnie o komplementarność wewnątrzgałęziową, umożliwiającą intensyfikację wzajemnej wymiany międzynarodowej w ramach poszczególnych gałęzi i branż przemysłowych. Wobec niedostatecznego przeciwdziałania organów RWPG rozpowszechniającej się tendencji do samozachowania tradycyjnych struktur przemysłowych, polityka ta doprowadziła kraje RWPG do znacznej rozbudowy konkurencyjnych, a nie komplementarnych mocy produkcyjnych, które, jednocześnie, musiały hamować procesy specjalizacji międzynarodowej. W następstwie takich przemian strukturalnych kraje członkowskie RWPG, eksportujące identyczne wyroby przemysłowe, musiały w sposób nie zamierzony konkurować ze sobą na rynkach krajów kapitalistycznych, a równocześnie były w stanie zaoferować sobie głównie te same wyroby. Wynikiem tego stanu rzeczy było dalsze powiększenie ogólnego niedoboru ogólnie poszukiwanych produktów na rynku RWPG i ewentualna obniżka cen eksportowych produktów sprzedawanych na rynkach wolnodewizowych krajów kapitalistycznych.

Obserwuje się natomiast dalszy poważny wzrost międzygałęziowej komplementarności strukturalnej gospodarki krajów RWPG w relacji (Związek Radziecki — europejskie kraje socjalistyczne, w związku z rosnącym zapotrzebowaniem tych ostatnich na zasoby surowcowo-energetyczne. Tym bardziej, że Związek Radziecki, z uwagi na ogromne plany rozbudowy własnego potencjału przemysłowego, chętnie importuje dużą liczbę maszyn i urządzeń, a także towarów rolno-spożywczych i przemysłowych dóbr konsumpcyjnych⁶. W ostatnim okresie ZSRR jest głównym dostawcą paliw i surowców oraz podstawowym nabywcą produktów przemysłowych krajów RWPG, szczególnie maszyn i urządzeń wyprodukowanych przez rozbudowywane równoległe gałęzie przemysłu krajów Europy Wschodniej. Może więc skutecznie oddziaływać na tempo procesu międzygałęziowej komplementarności struktury gospodarczej RWPG jako całości, przyczyniając się do jeszcze większego wzrostu efektywności poziomu integracji krajów socjalistycznych. Z tego względu tendencje do kształtowania w krajach członkowskich RWPG struktur przemysłowych, w sposób bardziej konkurencyjny aniżeli komplementarny w układzie wewnątrzgałęziowym, nie mają tak istotnego znaczenia dla rozwoju obrotów wzajemnych i zacieśniania integracji gospodarczej w ramach RWPG, jak w ugrupowaniu krajów EWG.

⁶ Należy pamiętać, że jedną trzecią radzieckiego importu stanowią produkty rolne, artykuły żywnościowe oraz przemysłowe artykuły konsumpcyjne. Por.: O. T. Bogomołow, *Strany socjalizma w międzynarodowym rozdzieleniu truda*, Moskwa 1980.

III. FORMY I KIERUNKI ROZWOJU MIĘDZYNARODOWEJ SPECJALIZACJI PRODUKCJI W RAMACH EWG I RWPG

1. PROCESY MIĘDZYNARODOWEJ SPECJALIZACJI W RAMACH EWG

Przekształcenia strukturalne, zachodzące w przemyśle, znajdują swoje odzwierciedlenie w statystykach struktury towarowej obrotów międzynarodowych. W przypadku EWG dobrą ilustracją wykształcenia się dziedzin i gałęzi specjalizacyjnych bądź rezygnacji ze specjalizacji są wskaźniki specjalizacji (W_s) oraz współczynniki zależności od importu (W_m)⁷.

Obliczenia wielkości obu typów wskaźników dla krajów Wspólnoty oraz, porównawczo, dla USA i Japonii przedstawia tabela 3.

Wśród poszczególnych towarów i grup towarowych odnotować można specjalizację w dziedzinie wytwarzania wyposażenia elektrowni i wagonów we Francji, lokomotyw elektrycznych, a przede wszystkim lodówek i pralek we Włoszech, w montażu lżejszych samochodów w Belgii.

Specjalizacja w dziedzinie chemii obejmuje kilka państw EWG, przy czym RFN plasuje się na pierwszym miejscu ze specjalizacją w zakresie podstawowych produktów chemicznych oraz przemyśle farmaceutycznym. Wykorzystując i rozwijając doświadczenie minionych dziesięcioleci Belgia specjalizuje się w produkcji kwasu siarkowego, sody wapiennej i innych produktów chemii nieorganicznej, Luksemburg w produkcji nawozów fosforowych i innych wytworów syntezy nieorganicznej, Francja natomiast w produkcji nawozów mieszanych, karbidu i cyrkonu (surowca dla reaktorów atomowych). Holandia specjalizuje się także w produkcji kauczuku syntetycznego oraz w przemyśle petrochemicznym (podobnie jak Belgia i Wielka Brytania). W przemyśle metalowym — RFN i Holandia specjalizują się w wytwarzaniu stali wysokiej jakości, a Belgia w produkcji stali o specjalnych właściwościach, >a także w produkcji metali rzadkich i strategicznych. Cechą charakterystyczną wskaźników specjalizacji Wspólnoty jest ich stosunkowo mała rozpiętość. W 1980 roku wartości maksymalne wynosiły 1,27 (inne maszyny i urządzenia) oraz 1,23 (produkty chemiczne), a minimalne 0,56 (papier i wyroby). Piętnaście grup towarowych mieściło się w przedziale (0,80 i 1,20) wskaźników specjalizacji eksportowej, co wskazuje, że struktura towarowa eksportu EWG jest dość zbliżona do struktury eksportu OECD i że brak wyraźnych specjalności eksportowych EWG na rynku światowym.

⁷ Wskaźniki te definiowane są w następujący sposób:

$$W_s = \frac{X_{jk}}{X_{jt}} : \frac{X_{nk}}{X_{nt}}, \quad W_m = \frac{M_{jk}}{M_{jt}} : \frac{M_{nk}}{M_{nt}},$$

gdzie: X — eksport, M — import, n — grupa krajów przyjęta jako podstawa porównań, tu: OECD, κ — towar, gałąź, t — wszystkie grupy towarów przetworzonych (przemysłowych).

Tabela 3

Wskaźniki specjalizacji i zależności od importu EWG, USA i Japonii

Grupy towarowe	Wskaźniki specjalizacji (W/s)						Wskaźniki zależności od importu (W/m)											
	EWG*			USA			Japonia			EWG*			USA			Japonia		
	1963	1973	1980	1980	1980	1980	1980	1980	1980	1973	1980	1980	1980	1980	1980	1980	1980	
Żelazo i stal	0,99	1,01	0,96	0,33	1,75	0,77	0,89	0,79	1,06	0,58								
Produkty metalowe	1,08	0,99	1,11	0,70	0,80	0,71	0,84	0,87	0,84	0,58								
Podstawowe chemikalia	0,99	1,12	1,08	1,22	0,44	1,12	1,13	1,00	0,64	1,95								
Produkty chemiczne	1,21	1,25	1,23	1,14	0,25	0,85	0,98	0,83	0,60	2,03								
Maszyny rolnicze	0,80	1,03	1,10	1,69	0,58	0,30	0,48	0,42	1,08	0,53								
Maszyny elektryczne	1,16	1,06	1,06	1,07	1,20	1,00	1,07	1,01	1,07	1,10								
Urządzenia energetyczne	1,16	1,03	1,16	1,35	0,98	0,82	0,67	0,69	1,10	0,53								
Inne maszyny i urządzenia	1,07	1,32	1,27	1,17	0,75	0,98	0,91	0,84	0,77	0,89								
Maszyny biurowe i telekomunikacyjne	0,95	0,74	0,71	1,32	1,96	10,5	1,30	1,37	1,19	0,88								
Produkty precyzyjne	0,78	0,98	0,84	1,27	1,36	1,24	1,37	1,27	0,86	1,50								
Samochody i motocykle	1,31	0,96	0,84	0,73	1,69	0,24	0,33	0,51	1,63	0,18								
Inne środki transportu	0,78	0,77	1,04	2,33	0,91	1,02	1,67	1,68	0,85	1,90								
Odzież	0,99	0,79	0,83	0,37	0,18	0,95	1,38	1,42	1,16	1,09								
Obuwie	1,05	1,16	1,06	0,35	0,21	1,03	1,28	1,21	1,27	1,01								
Papier i wyroby	0,51	0,55	0,56	0,76	0,24	1,72	1,81	1,37	0,92	0,71								
Drewno i meble	0,65	0,62	0,84	0,45	0,14	1,26	1,30	1,13	0,87	0,75								
Wyroby gumowe i plastikowe	0,98	1,01	1,03	0,79	0,67	0,98	0,70	0,67	0,47	0,73								
Inne artykuły przetworzone	0,86	1,08	1,22	1,39	0,81	2,10	1,32	1,43	1,52	0,34								

* Handel zewnętrzny EWG (eksport i import).

Źródło: Structural Data Base, Tables By Branch 1960-1981 studies of national accounts, EUROSTAT 1984.

Rozpiętości te w przypadku USA i Japonii są znacznie większe. Wspólnota nie dysponuje produktem czy gałęzią, które można by porównać pod względem stopnia wyspecjalizowania do amerykańskiego-przemysłu produkcji samolotów (2,33 w 1980 roku) bądź japońskiego-przemysłu maszyn biurowych i sprzętu telekomunikacyjnego (1,96 w 1980 roku).

Specjalizacja EWG w eksporcie maszyn przekracza średnią OECD. Wszystkie wskaźniki są tu wyższe od jedności.

W grupie maszyn biurowych, sprzętu telekomunikacyjnego, wyrobów precyzyjnych czy środków transportu, pozycja EWG jest słabsza niż pozycja jednego (bądź obu) jej konkurentów.

Indeksy zależności importu wykazują tendencje odwrotne od zaobserwowanych w przypadku indeksów specjalizacji.

Dla EWG możemy zaobserwować znaczny wzrost uzależnienia od dostaw artykułów konsumpcyjnych, często pracochłonnych, w których Wspólnota traci konkurencyjność. Jest to również częściowo fakt świadomego wycofywania się ze specjalizacji eksportowej w tych dziedzinach (z wyjątkiem np. Włoch). Duże uzależnienie w dziedzinie maszyn i urządzeń bardziej technologicznie zaawansowanych świadczy raczej o słabej pozycji konkurencyjnej, której konsekwencją jest wzrost uzależnienia od importu. Wydaje się, że w niektórych dziedzinach wysokie współczynniki zależności od importu mogą być skutkiem rozwiniętej specjalizacji wewnątrzgałęziowej (intra-industry trade) między krajami Wspólnoty a otoczeniem.

Tabela 4

Wskaźniki specjalizacji (Ws) w handlu towarami postępowo-łonnymi w latach 1963 - 1982 (OECD = 1,00)

Kraj	Lata			
	1963	1970	1978	1982
Belgia + Luksemburg	0,65	0,72	0,81	0,83
Dania	0,65	0,70	0,63	0,63
Francja	0,93	1,00	0,96	0,89
RFN	1,20	1,06	0,99	1,03
Grecja	0,07	0,07	0,16	0,22
Irlandia	0,42	0,61	0,92	1,13
Włochy	0,83	0,87	0,65	0,58
Holandia	1,10	0,85	0,68	0,61
Wielka Brytania	1,02	0,94	0,92	0,96
Razem EWG	1,01	0,94	0,88	0,87
USA	1,27	1,18	1,27	1,20
Japonia	0,72	1,07	1,27	1,33

O pozycja EWG w przyszłości na rynku międzynarodowym decydować będzie stopień jej wyspecjalizowania w dziedzinie towarów postępowych (high-tech). Zmiany współczynnika (Ws) w dziedzinie eksportu tej grupy towarów ilustruje tabela 4.

Powyższe dane wskazują na fakt stałego osłabiania się pozycji konkurencyjnej EWG jako całości w dziedzinach postępowych (elektronika, przemysł kosmiczny, przemysł lotniczy). Dotyczy to również poszczególnych krajów członkowskich, których wskaźnik specjalizacji maleje. Liderami tej grupy są Irlandia (o niewielkich absolutnych rozmiarach eksportu) oraz RFN, które odzyskują wysoki stopień specjalizacji, jaki odnotowały w latach sześćdziesiątych. Wyraźne jest opóźnienie Wspólnoty zarówno w stosunku do Stanów Zjednoczonych, jak i — przede wszystkim — Japonii, której stopień specjalizacji w towarach postępowych wzrósł w szczególnie widoczny sposób w badanym okresie.

Własne przedsięwzięcia Wspólnoty są ciągle jeszcze stosunkowo nie-liczne i można do nich zaliczyć zarówno popieranie działalności naukowo-badawczej, w wybranych dziedzinach, jak i poparcie dla konkretnych przedsięwzięć produkcyjnych. Do grupy pierwszej zaliczyć możemy szczególnie działalność w ramach Euratomu (prowadzoną ze środków budżetowych między innymi we własnych ośrodkach badawczych) oraz pierwsze próby wdrożeń, do jakich należy projekt Torus: reaktor termojądrowy obudowany w Culham (Wielka Brytania). EWG prowadzi też rozwiniętą politykę popierania wybranych kierunków prac naukowo-badawczych, prowadzonych w ośrodkach uniwersyteckich i laboratoriach narodowych, zapewnia część środków na badania, koordynację, wymianę informacji.

Przy poparciu władz Wspólnoty rozwijane są przedsięwzięcia z dziedziny elektroniki i informatyki, takie jak projekt Euronet, Esprit i Eureka (z inicjatywy rządu francuskiego). Wymienione wyżej przykłady nie zmieniają jednak faktu, że decyzje o największym ciężarze gatunkowym dla przekształceń strukturalnych i specjalizacji zapadają na szczeblu narodowym. Międzynarodowa specjalizacja produkcji, jaka dokonuje się w poszczególnych państwach, jest wypadkową posunięć interwencyjnych poszczególnych rządów oraz aktywności firm i korporacji.

Instrumentami interwencjonizmu państwowego w kształtowaniu wyspecjalizowanych struktur przemysłowych są polityki:

- a) subsydiów (i subsydiowanych kredytów) dla wybranych gałęzi, w tym i „liderów narodowych”,
- b) ochrony (poprzez system trudnych do ominięcia barier pozataryfowych),
- c) zakupów państwowych w dziedzinach strategicznych (łącznie, produkcja samolotów, przemysł kosmiczny, przemysł zbrojeniowy), zgodnie z zasadą „buy national”.

Władze Wspólnoty, jak i poszczególne rządy narodowe ustalają reguły gry dla podmiotów gospodarczych w postaci ustawodawstwa anty-monopolowego i antytrustowego, reguły wolnej konkurencji (zakres dziedzin, w których okresowo dopuszczalne są subsydia), popieranie fuzji, zasad postępowania wobec obcego kapitału, w tym filii korporacji międzynarodowych (code of the good behaviour), reguły porozumień między przedsiębiorstwami.

Reakcją firm i korporacji, na tak ustalone reguły gry, są procesy koncentracji kapitału, kooperacji i specjalizacji w wybranych gałęziach i dziedzinach przemysłu.

Współpraca między przedsiębiorstwami rozwinęła się w skali Wspólnoty bardzo dynamicznie, wytwarzając całą sieć powiązań o charakterze produkcyjnym (kooperacyjnym, technologicznym) i handlowym. Charakterystyczne jest jednak, że mimo utworzenia wspólnego rynku i liberalizacji przepływów kapitałowych, zjawiska fuzji przedsiębiorstw odnotować można głównie w granicach poszczególnych państw, natomiast fuzje międzynarodowe, między państwami Wspólnoty, należą ciągle do wyjątków (np. Agfa-Gevaert).

Proces łączenia się przedsiębiorstw doprowadził do takiej struktury gałęziowej kapitału, w której dominuje kilka firm bądź tylko jedna firma, w miejsce kilkunastu z okresu pierwszych lat istnienia EWG. W EWG, jako całości, nasiliło się zjawisko dominacji kilku (5-10) gigantycznych monopolii w takich gałęziach przemysłu, jak: przemysł hutniczy, samochodowy, chemiczny, elektrotechniczny, elektryczny, samolotowy czy stoczniowy. Jest to odzwierciedleniem procesu umiędzynarodowienia kapitału, przy czym fuzje między krajami EWG przybierają głównie formę nabywania udziałów przez firmy jednego kraju w kapitale przedsiębiorstw innych krajów⁸.

Odrębny fenomen stanowią filie korporacji wielonarodowych, głównie amerykańskich, które — mimo formalnego podporządkowania poszczególnym rządów narodowym — wchodzi w skład, często bardzo scentralizowanych, struktur zarządzanych zza Oceanu. Pozwala im to na penetrację rynku, wykorzystywanie miejscowego potencjału naukowo-badawczego (laboratoria, ośrodki uniwersyteckie), przy dużej autonomii w dziedzinie podejmowania decyzji.

Uzupełnieniem niewielkiej ilości międzynarodowych fuzji przedsiębiorstw w skali Wspólnoty są — związane z procesami umiędzynarodowienia kapitału — zjawiska fuzji z firmami amerykańskimi i japońskimi, rozwinęte w ostatnich latach na dużą skalę (np. CII oraz Honey-

⁸ W latach 1977-1980 liczba operacji narodowych wynosiła około 1600-2200 rocznie, a międzynarodowych 670-740 rocznie, głównie w formie nabycia udziałów, w mniejszym stopniu w formie tworzenia wspólnych filii., Por.: *Onzième Rapport sur la politique de concurrence*, Bruxelles 1982.

well-Bull, British Leyland i Honda). Utrzymanie dotychczasowego trendu i dynamiki tego zjawiska może postawić pod znakiem zapytania idee Wspólnoty, sprowadzając ją do roli kolonii w dziedzinie technologii.

Należy jednak pamiętać, że fuzje z kapitałami amerykańskim i japońskim umożliwiają dostęp do innowacji opracowywanych przez konkurentów, pozwalają korzystać z nowych technologii, a także nowych rozwiązań w dziedzinach organizacji, zarządzania i marketingu.

2. ROZWÓJ POWIĄZAŃ ORGANIZACYJNYCH W KRAJACH RWPG

Pierwsze próby sformułowania programu specjalizacji i kooperacji przemysłowej w ramach RWPG nie przyniosły wielkich sukcesów. Potrzeba było wielu lat, aby dojść do porozumienia w sprawie wspólnych zasad i przedsięwzięć, jakie należałoby podjąć dla urzeczywistnienia przejścia od koordynacji wymiany handlowej, stanowiącej podstawę działania krajów RWPG w latach sześćdziesiątych, do koordynacji w sferze działalności produkcyjnej. Każdy kraj członkowski RWPG z osobna pragnął nadal tworzyć nowoczesną i kompleksową strukturę przemysłową: maszynowego, metalurgicznego, chemicznego i elektromaszynowego. Żaden z tych krajów nie chciał podjąć się wyłącznie roli dostawcy określonych surowców czy towarów rolno-spożywczych. W konsekwencji obowiązywał kompromis polegający na przyjęciu zasady, że w socjalistycznym systemie ekonomicznym istnieją Korzystne warunki nie tylko dla planowego i konsekwentnego pogłębiania podziału pracy między krajami, ale także dla stworzenia racjonalnego kompleksu wzajemnie połączonych i komplementarnych sektorów gospodarki narodowej. To połączenie międzynarodowej specjalizacji ze wszechstronnym i kompleksowym rozwojem każdego kraju miało być osiągnięte przez kontynuowanie rozwoju przemysłu wraz ze specjalizacją w pewnych grupach towarów, w ramach każdej gałęzi przemysłu.

Przyjęcie w 1971 roku kompleksowego programu było próbą instytucjonalnego rozwiązania kompromisowego dla urzeczywistnienia trudnego przejścia od koordynacji handlu do polityki międzynarodowej specjalizacji i Kooperacji produkcji. Program ten objął szereg nowych środków, zmierzających do poprawy w dziedzinie przygotowywania i realizacji umów dotyczących specjalizacji i kooperacji produkcji. Liczba stałych komisji branżowych i organizacji międzynarodowych została zwiększona celem stymulowania procesów specjalizacji i kooperacji wewnątrzgałęziowej i wewnątrzbranżowej. Pierwszeństwo otrzymały umowy dotyczące specjalizacji i kooperacji w »produkcji podzespołów, komponentów i półfabrykatów. Dopuszczono, w pewnym stopniu, możliwość zawierania porozumień pomiędzy jednostkami gospodarczymi, obok umów zawieranych na dotychczasowych zasadach między rządami krajów członkowskich.

Ponadto umowy o specjalizacji obejmują obecnie niemal wszystkie etapy procesu produkcyjnego od podziału zadań w dziedzinie badań i rozwoju do alokacji inwestycji i oortu. Dąży się do tego, aby porozumienia specjalizacyjne, zawierane w trybie dwustronnym i wielostronnym, poprzedzały etap przyjęcia planów gospodarczych, a także wiązały je z planami pięcioletnimi i perspektywicznymi. Kraje członkowskie deklarują także tworzenie bardziej sprzyjających warunków do powoływania, na zasadach rozrachunku gospodarczego, wspólnych firm i przedsiębiorstw oraz innych międzynarodowych organizacji gospodarczych⁹.

W latach siedemdziesiątych i połowie następnego dziesięciolecia kraje RWPG podpisały około 1000 dwustronnych i ponad 100 wielostronnych umów międzynarodowych o wzajemnej specjalizacji i kooperacji produkcji, głównie w dziedzinie przemysłu maszynowego. W rezultacie, jak szacują niektórzy autorzy, wyspecjalizowany eksport wyrobów przemysłu maszynowego w latach 1975-1981 wzrastał blisko dwukrotnie szybciej, aniżeli produkcja globalna przemysłu maszynowego krajów RWPG¹⁰. Szczególne znaczenie mogą mieć te priorytetowe przedsięwzięcia specjalizacyjne, które zostały uzgodnione w ramach wieloletnich kierunkowych programów współpracy gospodarczej krajów RWPG. Programy te obej-

Tabela 5

Wzrost produkcji i specjalizacji eksportowej europejskich krajów RWPG w przemyśle maszynowym

Kraje	Średnie roczne tempo wzrostu w latach 1975 - 1981 w %		Udział wyrobów specjalizacyjnych w eksporcie do krajów RWPG w %	
	produkcji globalnej przemysłu maszynowego	eksportu wyrobów specjalizacji do krajów RWPG	1975	1981
Bułgaria	9,3	22,2	35,7	52,1
Czechosłowacja	6,3	29,7	14,6	34,4
NRD	7,0	18,6	25,9	41,0
Polska	3,4	15,6	18,3	27,1
Rumunia	11,3	14,0	36,2	35,6
Węgry	3,7	25,5	23,6	43,8
ZSRR	7,8	14,0	16,7	20,5
Razem	7,5	20,4	21,7	34,4

Źródło: M. Bogacka, G. Mirów, *Kierunki pogłębiania kooperacji produkcji*. Handel Zagraniczny nr 9/1984.

⁹ Por.: Oświadczenie narady państw — członków RWPG, odbytej w Moskwie w dnach 12-14 czerwca 1981 roku (*Życie Partii* 1981, nr 16).

¹⁰ Por.: M. Bogacka, G. M. row, *Kierunki pogłębiania kooperacji produkcji między krajami RWPG*, Handel Zagraniczny nr 1981, nr 9.

mują propozycje kooperacji i specjalizacji międzynarodowej w zakresie: 1) paliw, energii i surowców przemysłowych; 2) rolnictwa i przemysłu spożywczego; 3) wyrobów przemysłu maszynowego i środków transportu; 4) artykułów konsumpcyjnych pochodzenia przemysłowego.

Pomimo widocznych osiągnięć na polu międzynarodowej koordynacji programów produkcyjnych, w wielu przypadkach zawierane porozumienia o specjalizacji produkcji nie przyczyniają się do pogłębienia międzynarodowego podziału pracy w krajach RWPG, ponieważ umawiający się kontrahenci jedynie formalnie akceptują przyjęte na siebie obowiązki. W rezultacie zmniejsza się liczba krajów wytwarzających towary uznane za specjalizacyjne w ramach RWPG, nie zwiększają się natomiast, odpowiednio do potrzeb, dostawy wyrobów objętych porozumieniami o specjalizacji.

Z uwagi na zróżnicowanie funkcji i kompetencji organów gospodarczych krajów członkowskich i organów międzynarodowych RWPG rozbudowuje się przesadnie działalność konsultacyjna i negocjacyjna niemalże na wszystkich szczeblach administracji gospodarczej krajów RWPG. Rosnąca ilość szczebli pośrednich, które w coraz szerszym zakresie włączają się do systemu międzynarodowej współpracy gospodarczej, przyczynia się do ogromnej biurokratyzacji i usztywnienia całego mechanizmu decyzyjnego w sferze specjalizacji i kooperacji produkcji¹¹. O skali tego zjawiska może świadczyć fakt, że tylko w przemyśle maszynowym koordynacja programów produkcyjnych między zainteresowanymi krajami członkowskimi jest przedmiotem negocjacji i uzgodnień równocześnie na szczeblu aż 17 organów krajowych oraz w 8 międzynarodowych organizacjach gospodarczych i 4 organach RWPG¹².

Niska efektywność działań instytucjonalnych podejmowanych przez kraje RWPG w zakresie rozwoju międzynarodowej specjalizacji i kooperacji produkcji, wynika w znacznym stopniu z braku skutecznych mechanizmów ekonomicznych, wskutek czego mogą utrzymywać się rozbieżności między intencjami organów centralnych ustalającymi i zatwierdzającymi określone porozumienia specjalizacyjne a sposobem działania jednostek gospodarczych powołanych do ich bezpośredniej realizacji.

Nie oznacza to bynajmniej, że kraje członkowskie RWPG nie mogą osiągnąć bardzo wysokiego poziomu międzynarodowej specjalizacji i kooperacji wyłącznie metodami instytucjonalnymi (organizacyjnoprawnymi). W takim przypadku najprawdopodobniej jednak musiałyby być zintensyfikowana rola takich środków administracyjnych, jak: koordynacja

¹¹ Par.: E. Najlepszy, *Teoria i praktyka międzynarodowej współpracy gospodarczej krajów RWPG*, Fuch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1983, nr 3.

¹² W posiedzeniach samej tylko Komisji Maszynowej RWPG i jej organów roboczych bierze udział w każdym niemal miesiącu około 1000 specjalistów reprezentujących różne szczeble administracji gospodarczej z poszczególnych krajów RWPG.

narodowych planów gospodarczych, wspólne programowanie i planowanie, współpraca technologiczno-produkcyjna w wyszczególnionych gałęziach i branżach produkcji, wspólne inwestycje szczególnie w dziedzinie paliw, surowców itp. Wiąże się to również z pozycją, jaką Związek Radziecki już obecnie odgrywa w procesach rozwoju specjalizacji produkcji krajów RWPG, a także z rolą, jaką może odegrać w przyszłości w dziedzinie długofalowych przeobrażeń strukturalnych w całym przemyśle krajów RWPG.

Na podstawie dostępnej informacji statystycznej; o strukturze wzajemnych dostaw towarowych krajów RWPG można, posługując się tzw. wskaźnikiem względnego poziomu rozwoju eksportowej specjalizacji¹³, określić bardzo zagregowane dziedziny specjalizacji eksportowej poszczególnych krajów w latach 1980 - 1983,

Tabela 6

Przeciętne współczynniki specjalizacji eksportowej krajów RWPG dla grup towarowych w latach 1980-1983 (S_k)

Kraje	Grupy towarowe				
	maszyny, urządzenia i sprzęt transportowy (S_k)	paliwa, surowce mineralne, metale (S_k)	surowce pochodzenia roślinnego i zwierzęcego (S_k)	towary konsumpcyjne pochodzenia przemysłowego (S_k)	pozostałe towary przemysłowe (S_k)
Bułgaria	1,28	0,33	2,71	2,00	0,98
CSRS	1,48	0,48	0,53	2,91	0,84
NRD	1,60	0,42	0,39	2,90	1,50
PRL	1,52	0,71	0,35	2,61	0,63
Rumunia	1,25	0,59	1,02	5,10	1,65
Węgry	1,05	0,49	1,54	2,12	0,68
ZSRR	0,46	4,32	0,25	0,13	1,92

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Statystyczny jeżegodnik stran — członów SEW za lata 1980- 1984 Rocznik Statystyczny 1984.

Jak wynika z tabeli 6, w ramach wymiany handlowej krajów RWPG zarysowuje się pewna specjalizacja NRD, Polski i Czechosłowacji w eksporcie maszyn, urządzeń i sprzętu transportowego. W dostawach surowców pochodzenia roślinnego i zwierzęcego na czołowe miejsce wysuwają się Bułgaria, a następnie Węgry i Rumunia. W dziedzinie towarów konsumpcyjnych pochodzenia przemysłowego, poza Rumunią, która zaj-

¹³ Posługujemy się formułą wskaźnika:

$$S_k = \frac{X_{ik}}{X_i} : \frac{X_i}{X_{ik}}$$

przyjętego w metodycznym opracowaniu Instytutu Międzynarodowego Problemów Ekonomicznych RWPG w Moskwie ,pt.; *Metody opredelienija urownija i naprawleniji miedzunarodnoj specjalizacji proizwodka stran-członow SEW*, Moskwa 1978.

muje niewątpliwie pozycję lidera, specjalizują się niemal wszystkie europejskie kraje członkowskie z wyjątkiem ZSRR. Istnieje też uderzająca dysproporcja między ogromnym potencjałem przemysłowym Związku Radzieckiego a jego specjalizacją eksportową w większości gałęzi przemysłu przetwórczego. Główną bowiem specjalnością eksportową ZSRR są nadal paliwa, surowce mineralne i metale oraz niektóre wyroby przemysłu chemicznego i materiałów budowlanych (grupa: pozostałe towary przemysłowe)¹⁴. Sytuacja ta rzutuje niewątpliwie na „asymetryczny” charakter procesów międzynarodowej specjalizacji w ramach RWPG, a tym samym wpływa na ukształtowanie się „koncentrycznego” modelu handlu „intra” RWPG.

IV. UWAGI KOŃCOWE

Ze względu na wstępny charakter prowadzonych badań, podkreślono we wstępie trudność i złożoność analizy porównawczej procesu przemian strukturalnych w dwóch odmiennych systemach polityczno-ustrojowych, formułowane na podstawie skromnych materiałów statystycznych i źródłowych poglądy i wnioski nie mogą cechować się pożądaną precyzją i obiektywnością. Ponadto większość tych rozważań odnosi się tylko do wybranych zagadnień strukturalnych rozwoju gospodarczego krajów EWG i RWPG i nie wyczerpuje całości tematyki analizy porównawczej. Wydaje się jednak, że nawet opierając się na przybliżonych wynikach początkowego etapu badań -porównawczych można wyprowadzić kilka wniosków ogólniejszych, bez narażania się na niebezpieczeństwo nadmiernych uproszczeń:

1. Większość krajów członkowskich EWG prowadzi aktywną „politykę przemysłową”, której celem jest zwiększenie zdolności adaptacyjnej. Selektywna i nastawiona strukturalnie polityka umożliwia jednak powstrzymanie i ograniczenie żywiołowego działania sił rynkowych. Podważa to zatem ogólnie wyznawany kanon, że EWG odnosi sukcesy, ponieważ mechanizm integracji, w ramach tego ugrupowania, opiera się na nieskrępowanym działaniu sił rynkowych.

2. Wewnętrzne przemiany strukturalne w gospodarce poszczególnych krajów czkmskich EWG i RWPG ujawniają wiele tendencji wspólnych, upodabniających rozwój przemysłowy Europy Zachodniej do procesów industrializacji w Europie Wschodniej. Zaliczyć do nich należy przede wszystkim:

la) wykształcenie równoległych struktur przemysłowych lub inaczej

¹⁴ Por.: O. Bogomołow, *Chozjajstwiennaja strategija wosiemdziesiątych godów. Nowoje polożenie w ekonomiczeskora rozwtiji i wzaimnom sotrudniczesiwie*, Kominist 1983, nr 7.

— tendencję do tworzenia struktur przemysłowych, bardziej konkurencyjnych aniżeli komplementarnych,

b) politykę samozachowania wykształconych struktur przemysłowych, która sprowadza się do podtrzymywania mało efektywnych i wydajnych gałęzi i przedsiębiorstw przemysłowych,

c) preferowanie dziedzin nowoczesnych i tworzenie przemysłów postępowych uważanych za tzw. „nośniki postępu technicznego”, bez względu na koszty i dynamiczny rachunek względnej przewagi.

3. Wobec braku dopuszczenia do gospodarki krajów członkowskich RWPG, wewnętrznej i zagranicznej konkurencji, polityka przemysłowa tych krajów doprowadziła do powstania mało efektywnych gałęzi produkcji i przedsiębiorstw, rozbudowy i podtrzymywania tradycyjnych i mało wydajnych gałęzi przemysłu, a także ograniczenia priorytetu udzielanego dziedzinom przemysłu opartym na nowoczesnej technologii.

4. Wskutek nadmiernego upodobnienia się w krajach RWPG, wewnątrzgałęziowej struktury produkcji, obserwuje się wciąż niezadowalający, w porównaniu z krajami EWG, stopień specjalizacji przemysłu przetwórczego w ramach RWPG. W latach siedemdziesiątych dysproporcje w rozwoju specjalizacji międzynarodowej uległy nawet pewnemu pogłębieniu na niekorzyść krajów RWPG. Duża ilość zawartych przez kraje RWPG porozumień w sprawie międzynarodowej specjalizacji produkcji, tylko w nieznacznym stopniu zwiększa koncentrację inwestycji i produkcji, co nie przyczynia się do powstawania specjalności eksportowych RWPG. W dalszym ciągu kraje RWPG bardziej dążą do rozwijania specjalizacji produkcji w zakresie wyrobów finalnych. W krajach EWG większą uwagę zwraca się natomiast na specjalizację produkcji w zakresie zespołów i detali na podstawie unifikacji i standaryzacji wyrobów o zbliżonych parametrach techniczno-użytkowych.

Wszystkie powyższe stwierdzenia sformułowano przy założeniu, że na efekty procesu zmian strukturalnych nie mają wpływu znaczne rozpiętości w poziomie rozwoju gospodarczego ani wyjściowe różnice w dojrzałości strukturalnej przemysłów między obydwoma ugrupowaniami integracyjnymi. Ponadto pominięta została rola ekonomicznego otoczenia międzynarodowego, a w szczególności rosące oddziaływanie zewnętrznej konkurencji na organizmy gospodarcze krajów EWG i kompleks gospodarczy RWPG, głównie ze strony najbardziej rozwiniętych gospodarczo krajów świata (USA, Japonii), a także wielu krajów „trzeciego świata”. Gdyby można konsekwentnie uwzględnić wyżej wspomniane okoliczności, należałoby raczej dojść do przekonania, że ewolucja międzynarodowego podziału pracy zachodząca pod wpływem funkcjonowania wspólnoty EWG i RWPG nie doprowadziła ani do wykształcenia się komplementarnego układu gospodarki międzynarodowej w ramach Wspólnego Rynku, ani do pogłębienia komplementarności gospodarki

krajów socjalistycznych w skali międzynarodowej. Oznaczałoby to analogicznie demonstrowaną skłonność rządów poszczególnych krajów członkowskich EWG i RWPG do świadomego utrzymywania, w pewnych granicach, określonej niezależności gospodarczej od innych partnerów wspólnoty. Jednocześnie potwierdza się obserwacja, że procesy integracyjne łatwiej rozwijają się i przynoszą większe efekty w ugrupowaniach jednoczących kraje o bardziej wyrównanym poziomie rozwoju oraz dojrzałych i zbliżonych strukturach gospodarczych.

STRUCTURAL CHANGES IN THE PROCESS OF ECONOMIC INTEGRATION IN THE EEC AND THE CMEA

Summary

The task of the article is a comparative study of structural transformations undergoing in the effect of integrational changes within a framework of the EEC and the CMEA.

The following problems are the subject of a detailed analysis:

- 1) the influence of the industrial policy on shaping the complementarity of economic structures in both integrational groups;
- 2) forms and development trends in international specialization of production within a framework of the EEC and the CMEA.

The results of the comparative research indicate at the number of differences in the course of structural transformations. They result, among others, from the effect of different institutional factors.

Yet, many similarities both in a character and tendencies of transformation of economic structures in both integrational groups can be ascertained.